

Osmanlı

9

KÜLTÜR VE SANAT

EDİTÖR
GÜLER EREN

BİLİM EDİTÖRLERİ
DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK
CEM OĞUZ

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

TEKNİK KOORDİNATÖR
MURAT OCAK

GÖRSEL YÖNETMENLER
HATİCE KOT / ERSİN BALCI

GÖRSEL YÖNETMEN YARDIMCILARI
SEVGİ ÖZÇELİK / LEVENT ELPEN / AYŞE BALCI

DİZGİ GRUBU
ALİ TAŞTEPE / Ö. FARUK TAŞTEPE / ADEM TEMİZKÖK
ALİ ŞİMŞİR / EMRE TAŞTEPE / GÖKHAN ÖZEN
FAHRİ UZUN / AHMET MAYALI

RESİM TARAMA
HAMDİ ALKAN

TASHİH GRUBU
OYA AKBAŞ OCAK / ELNUR AĞAOĞLU / KAZIM BİLGE
AHMET KARAÇAVUŞ / HALİT ÜNSAL / SEVİL DÜNDAR
AYLA YILDIZ / MEHMET LÂLE / EMİNE ÖZDEMİR
SERAP DÜNDAR / HÜMEYRA SAK / ÖZLEM ATA

GRAFİK TASARIM
YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ

DİZGİ
GÖKÇEN TEKNİK

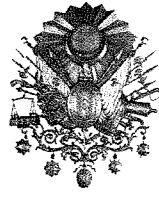
BASKI
SEMİH OFSET

CİLT
BALKAN CİLTEVİ

YAYIN KODU
ISBN 975-6782-03-X (TAKIM)
975-6782-12-9 (CİLT)

YAYIN YERİ VE TARİHİ
ANKARA 1999

Yan Kağıt Ebrûsu: Mustafa Düzgünman

TANZİMAT'TAN SONRA BASIN VE EDEBİYAT

DOÇ. DR. ABDULLAH UÇMAN
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

Bilindiği gibi Türk aydınlarının Avrupa'yı, dolayısıyla batı kültür ve edebiyatını tanıması oldukça geç sayılabilecek bir zaman diliminde, XVIII. yüzyılın sonlarında gerçekleşmiştir. Osmanlı devlet adamları ilk defa, Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası sayılan 1689 Viyana bozgunundan sonra, daha önceleri "kefere", "fecere" veya "diyâr-ı küfür" gibi nitelemelerle küçümsedikleri batı dünyasının askerî alanda Osmanlı gücünün önüne geçtiğini farkederek ve bu tarihten sonra yavaş yavaş "Batılılaşmazsak mahv oluruz!" görüşü bütün yöneticiler tarafından benimsenmeye başlanır. İşte Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda başlayan batılılaşma veya modernleşme hareketlerinin temelinde, esas itibarıyla bu düşünce ve yaklaşım bulunmaktadır. Özellikle Tanzimat'tan sonra yetişen Osmanlı aydınları Batı'yı bir güç Batılılaşma'yı da güçlülük sembolü olarak görmüşlerdir.¹

Söz konusu olan batılılaşma süreci içerisinde dikkati çeken ilk ve en önemli teşebbüs, 1720 yılında 28 Çelebi Mehmed Efendi adlı bir Osmanlı bürokratinin elçi olarak Fransa'ya gönderilmesidir.² Mehmed Efendi, bu seyahatle hem Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki dostluğu güçlendirecek hem de Fransız kültür ve medeniyeti hakkındaki gözlemlerini bir rapor halinde kaleme alacaktır. Daha sonra *Fransa Seferi* adıyla şöhret bulan ve birkaç defa yayımlanan bu rapor, bu tarihte, bir Osmanlı aydınının Avrupa'daki yaşama tarzı ile batı kültür ve medeniyetine bakışını, daha doğrusu hayranlığını yansıtan ilginç gözlemlerle doludur. Ahmet Hamdi Tanpınar *XIX'uncu*

Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin giriş bölümünde bu eseri değerlendirirken, "Hiçbir kitap garplılaşma tarihimizde bu küçük sefaretnâme kadar mühim bir yer tutmaz" diyerek, eserin önemi üzerinde durur.³

Batılılaşma hareketinin ikinci durağında, 28 Çelebi Mehmed Efendi'nin oğlu Said Mehmed Çelebi ile İbrahim Müteferrika'nın işbirliği sonucu 1728 yılında Osmanlı Devleti'nde ilk defa bir matbaanın kurulduğunu görürüz.⁴ Kurucusunun adına nisbeten Müteferrika Matbaası adını taşıyan bu matbaada, 1745 yılında Müteferrika'nın ölümüne kadar çoğu tarih, coğrafya, gramer ve lügat türünde olmak üzere toplam 17 kitap basılır.⁵ Bu matbaayı 1795'da Mühendishâne Matbaası⁶ ile 1802'de kurulan Üsküdar Matbaası takip eder.⁷

Batılılaşma sürecinde Yeniçeri Ordusu yerine Nizâm-ı Cedîd ordusunun kurulması; Londra, Paris, Viyana ve Berlin gibi bellibaşlı Avrupa başkentlerinde daimî elçilikler açılması,⁸ Vak'a-i Hayriyye⁹ ile Tercüme Odası'nın kurulması¹⁰ gibi dikkati çeken teşebbüslerden sonra, bu çizgide en önemli dönüm noktası, 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı adıyla da bilinen Gülhane

Matbaanın kurucusu
İbrahim Müteferrika.

Hatt-ı Hümayunu'nun ilân edilmesidir.¹¹ Giriş kısmında, 150 yıldır memleket dahilinde görülen çeşitli kargaşa, bozukluk ve gerilemenin sebeplerini, İslâm dininin aslından uzaklaşmış olmakla açıklanmaya çalışıldığı fermanında, esas itibarıyla dil, din ve ırk ayırımı gözetilmeksizin bütün Osmanlı vatandaşlarının (tebaa) can, mal ve namus gibi temel haklarının devletin güvencesi altına alındığı açıklanmış, sonuç kısmında ise "tanzimat" tabirinin

anlamına da uygun biçimde, yapılacak yeni düzenlemlerle eski sistemin artık tamamen terk edilip yerine yeni bir düzen kurulacağı belirtilmiştir.

Ancak, zannedildiği gibi, Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte sosyal, ekonomik ve hele hele kültürel ve edebî anlamda yeniliklerin hemen başladığını söylemek mümkün değildir. Bırakın 1839'u, XIX. yüzyılın ortalarına gelindiği zaman bile kültür ve edebiyat alanında, bir iki istisna dışında, yenileşme yolunda kayda değer hemen hiç bir örnekle karşılaşamayız.

Acaba batı tesiri, edebiyatta ve kültür hayatında niçin bu kadar geç başlamıştır? Her şeyden önce, ilişki kurduğumuz milletlerin kültür ve edebiyatlarından haberdar olabilmek için o milletlerin dilini bilmek gerekmektedir; yani kültürel temasta ilk ve en önemli araç olarak yabancı dil meselesi ortaya çıkmaktadır.

XIX. yüzyılın başladığı 1800 tarihinden, yüzyılın ilk yarısı olan 1850'lere kadar kültür ve edebiyat alanında herhangi bir yenileşme hemen hemen yok gibidir. Ancak 1860'lara doğru bir kıpırdanma ile karşılaşılır. XIX. yüzyılın ilk yarısında, yani 1850'den önce sadece iki önemli teşebbüsten söz edilebilir. Bunlardan biri, 1831 yılında, ilk Türkçe gazete olan *Takvîm-i Vekâyî*'nin çıkışı, diğeri de 1840 yılında William Churchill adlı İstanbul'da yaşayan bir İngiliz'in yönetiminde *Cerîde-i Havâdis* gazetesinin yayımlanmaya başlamasıdır.

Sultan II. Mahmud'un İzmir'e yaptığı bir gezi sırasında orada bazı dükkânların vitrinlerinde gördüğü Rumca gazeteler üzerine yayımladığı bir fermanla çıkarılmaya başlanan *Takvîm-i Vekâyî*'nin, resmî nitelikte olması dolayısıyla, 1860'tan sonra yayın hayatına giren diğer gazeteler gibi bir kamuoyu oluşmasına katkıda bulunduğu söylenemez. Ancak resmî nitelikte olmasına ve haftada bir defa yayımlanmasına rağmen, Osmanlı tebaasının durumu da göz önüne alınarak, Rumca, Ermenice, Arapça, Farsça ve *Moniteur Ottoman* adıyla Fransızca olarak da ya-

yımlanan bu gazete, yine de bu alanda atılmış bir ilk adımdır ve bir ilk gazete örneğidir.¹²

Cerîde-i Havâdis'e gelince: Bu gazete her ne kadar eski gücünü kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'ndeki bazı devlet adamlarının kendi aralarındaki mevki kavgaları sonucu İngiltere'nin baskısıyla Churchill adlı bir İngiliz ve rilen taviz neticesinde çıkmış olsa da, gerek yazar kadrosunun Türklerden oluşu, gerekse Kırım Savaşı sırasında ciddi haberler vermesi ve devrin bir kısım edebî tartışmalarının yapılmasına bir zemin teşkil etmesi bakımından Türk gazetecilik tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹³

Doğrudan doğruya edebiyat alanında batı dünyası ile ilk temas ve yenilikler 1860 yılını bulur. Bu safhada dikkati çeken en önemli teşebbüs, daha sonra bu tür faaliyetlerde daima ön plânda göreceğimiz Şinasi'den gelir. Şinasi'nin, 1859 yılında *Tercüme-i Manzume* adıyla yayımladığı kitapçıkta Racine, La Fontaine, Lamartine ve Fenélon gibi klasik ve romantik Fransız şairlerinden seçilip tercüme edilmiş şiirler yer almaktadır. Bazı edebiyat tarihçilerinin "Yeniliğe açılan ilk kapı" olarak gördükleri bu kitapçığı sonraki yıllarda diğer tercüme izleyecektir.

Aynı yıl Tanzimat devrinin önde gelen devlet adamı ve aydınlarından Münif Paşa, Voltaire, Fenélon ve Fontenelle gibi Batılı filozofların felsefi muhteva-

lı konuşmalarından oluşan *Muhâverât-ı Hikemiye* (Felsefi diyaloglar) adıyla başka bir kitap yayımlar. Münif Paşa böyle bir eseri niçin hazırladığını, kitabın giriş kısmında şöyle açıklamaktadır: "Şu felsefi diyaloglar okuyucuya hem eğlence, hem de bilgi verdiğinden, besleyici ve lezzetli bir meyve gibidir. Bu tercümeden maksat, batı kültürünün faydalı ve güzel taraflarını almak ve memleketeye diyalog tarzı gibi yeni tarzlar getirmektir."

1860 yılında yine Şinasi, bu defa saraydan gelen bir teklif üzerine, batılı tarzda ilk tiyatro eseri olan *Şair Evlenmesi* piyesini kaleme alır. Molière komedileri örnek alınarak yazılan bu piyes, hem Türk edebiyatında yenileşme açısından ilk eser olması, hem de sahne ve perde gibi Batılı tiyatro ölçülerine uygun biçimde ortaya konulan ilk telif tiyatro örneği olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır.

Ceride-i Havadis (11 Ağustos 1860).

Batılı tarzda yeni örneklerin verilmeye devam edildiği 1860 yılında, *Takvîm-i Vekâyî ve Cerîde-i Havâdis*'in yanında, *Tercümân-ı Abvâl* adıyla yeni bir gazete daha yayın hayatına girer. Şinasi ile Âgâh Efendi tarafından çıkarılan bu gazete, çeşitli konularda halkı aydılatarak, okuyucunun bilgi ve kültür düzeyini yükseltecek ve onları dünyada olup bitenlerden haberdar edecektir. Herhangi bir devlet desteği almadan yayımlanan bu gazete, aynı zamanda bir kamuoyu oluşturmayı da amaçlayan ve doğrudan doğruya Türk aydınlarının çıkardığı ilk gazete olma özelliğine de sahiptir.

1862 yılında, yine devrin tanınmış devlet adamlarından Yusuf Kâmil Paşa, Fransız edebiyatçısı Fenelon'un didaktik bir roman özelliği taşıyan *Télémaque* adlı eserini tercüme edip yayımlar. Yusuf Kâmil Paşa, kitabın önsözünde bu eseri niçin çevirdiğini şu beyitle açıklamaktadır:

*Sûretâ nakl-i hikâyet görünüür
Lâkin erbâbına hikmet görünüür*

(Yani, görünüşte bu eserde bir hikâye anlatılmaktadır, ama gerçekte burada bir hikmet vardır; konunun erbâbı bu hikmeti anlamakta güçlük çekmezler!)

Batı dillerinden yapılan ilk tercümelemlerde seçilen eserin edebî karakterinden çok, bu türdeki geleneksel eserlerde olduğu gibi, Tanzimat'ın genel anlamda "sosyal fayda" anlayışına uygun biçimde, Türk okuyucusuna bir tür nasihat ve ahlâk dersi verme amacı daima ön plânda gelmektedir. İşte bu amaca uygun bir muhtevaya sahip *Télémaque* tercümesinin kısa sürede 8-10 baskı yapması, yirmi yıl kadar sonra Ahmed Vefik Paşa tarafından biraz daha sade bir dille yeniden tercüme edilmesi, bize bu tür eserlerin, devrin okuyucusu tarafından nasıl benimsendiğini gösteren dikkate değer bir örnektir.

Télémaque çevirisiyle aynı yıl, Victor Hugo'nun ünlü *Sefiller* romanı özet halinde tercüme edilir ve *Hikâye-i Mağdurîn* adıyla *Cerîde-i Havâdis* gazetesinde tefrika suretiyle yayımlanır.

1862 yılında, yine Şinasi tarafından, bu defa tek başına, baskı kalitesi ve tertip bakımından diğerlerinin çok üstünde, *Tasvîr-i Efkâr* adıyla yeni bir gazete çıkarılmaya başlanır. *Tercümân-ı Abvâl* den sonra *Tasvîr-i Efkâr* Şi-

nasî'nin siyasî ve sosyal nitelikli her türlü düşüncesini rahatlıkla açıkladığı, gerçek anlamda bir aydın kimliğiyle görüldüğü ve bilinçli bir surette bir kamuoyu oluşturmaya çalıştığı bir yayın organı olur.

Tasvîr-i Efkâr, aynı zamanda, başta Nâmık Kemal, Recâizâde Ekrem ve Ebüzziya Tevfik olmak üzere, birkaç yıl sonra siyasî mahiyetteki Yeni Osmanlılar topluluğunu meydana getirecek gençlerin bir araya geldikleri ve ülke meselelerini rahatça konuşup tartıştıkları yeni bir fikir muhiti görevini de yapar.

Tasvîr-i Efkâr'ın çıkışını, 1862 yılının sonlarına doğru, yine Şinasi'nin kendi şiirlerini bir araya getirdiği *Müntehabât-ı Eş'âr* adlı şiir kitabı takip eder. Aslında, klâsik anlamda bir divançe biçiminde düzenlenen bu kitapçığa şair ilk defa "Dîvançe-i Şinasi" adını vermeyip, batılı şairlerin yaptıkları gibi ayrı bir isim vermek suretiyle gelenekten ayrılmıştır.

1862 yılında, bilimsel ilk kurumlardan biri olan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniye adına, Münif Paşa yönetiminde, kültür tarihimizde oldukça önemli bir yeri olan *Mecmua-i Fünûn* adıyla bir bilim ve kültür dergisi yayımlanmaya başlanır.¹⁴

Dergi, arada bir kesinti dönemi dışında, 1867 yılına kadar toplam olarak 47 sayı yayımlanır. Fizik, kimya, biyoloji, tarih, dil, pedagoji, mantık, maliye, ekonomi ve felsefe gibi hemen her alanda Batı düşünce ve kültürünü, âdeta dinî bir coşkunlukla Türk okuyucusuna aktarmak suretiyle, XVIII. yüzyılda Fransa'da *Grande Ancylopedie*'nin oynanmış olduğu rolün bir benzerini XIX. yüzyıl Türk toplumunda bu dergi oynar.¹⁵

Ana hatlarıyla çizmeye çalıştığım bu tablodan da görüleceği gibi, Batı kültürü ve edebiyatının etkisi altında 1859-1862 yılları arasında Türk kültür ve edebiyatında da bir yenileşme ve değişme başlamış bulunmaktadır. *Télémaque* ve *Sefiller* çevirisini *Hikâye-i Robenson*, *Monte Cristo ve Paul ve Virginie* gibi diğer aşk ve macera romanları takip eder.¹⁶ 1870'li yıllara kadar ortalıkta henüz tercüme romanlar dolaşmaktadır. İlk telif roman ise 1872'de yayımlanır. Bu eser, devrinde daha çok gazeteci ve lügatçı olarak tanınan Şemseddin Sami'nin kaleme aldığı *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat* adlı romandır. İlk telif ro-

Şinasi.

man oluşunun bütün acemiliklerini taşımasına rağmen, bu eserin de, roman tarihimiz açısından ayrı bir önemi vardır.¹⁷ Şemseddin Sami'nin romanını birkaç yıl arayla Ahmet Midhat Efendi'nin *Hasan Mellâh* (1874), *Hüseyin Fellâh* (1875) ve *Felâton Bey ile Râkım Efendi* (1875) romanlarıyla Nâmık Kemal'in *İntibab* (1876) romanı izler.

Görüldüğü gibi, Tanzimat'tan sonraki edebî ve kültürel mahiyetteki yenileşmeler gazete ve gazetecilik ile edebî türler olmak üzere bellibaşlı iki alanda yoğunlaşmaktadır.

Şinasi, 1860'ta yayımlanan *Tercümân-ı Ahvâl* mukaddimesinde, gazeteyi, bir medeniyet ölçüsü; medenî bir toplumda yaşayan insanların düşüncelerini yazı ile ifade edebilmelerini de kazanılmış bir hak olarak tarif etmiştir. İşte gerek bu anlayış, gerekse devletin de teşvik ve desteğiyle 1860'ta yayın hayatına giren *Tercümân-ı Ahvâl* den sonraki 10-15 yıl içinde *Muhbir*, *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis*, *Basîret*, *Ulûm*, *Hürriyet*, *İbret*, *Hadîka*, *Terakkî ve Diyojen* gibi sayıları 25'i bulan irili ufaklı birçok gazetenin yayınlandığı görülür.

1860 ile 1876 yılları arasında çıkan gazetelere topluca baktığımızda, toplumda yenileşme ve bir kamuoyu oluşturma gibi bir misyonu üstlenen gazetenin şu üç önemli fonksiyonuyla karşılaşıyoruz:

1- Devrin siyasî fikirlerinin gelişmesine olan katkısı; 2- sosyal ve kültürel alana katkısı; 3- dilin sadeleşmesi ve edebiyatın gelişmesine olan katkısı.

Tanzimat devrinin en önemli sosyal ve siyasal kavramları arasında yer alan ve sık sık tekrarlanan hak, hukuk, kannun, adalet, eşitlik (müsâvât), hürriyet, vatan ve millet gibi sözler ilk defa gazeteler vasıtasıyla telâffuz edilmiş ve gazeteler daha sonraki yıllarda giderek rejim meselelerinin tartışılmasına da önemli bir zemin hazırlamıştır. Gerek 1877'de Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilk defa ilân edilmesi ve parlamentonun açılmasında, gerekse 1908'de meşrutiyetin ikinci defa ilân edilmesinde en önemli pay gazetelerindir dersek hiç de mübalâğa etmiş olmuyoruz.

A. H. Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinde, “yeniliğin memleket içinde yerleşme ve gelişmesinde âmil olan unsurlar” arasında gazeteye ve gazeteciliğe ayrı bir yer verir ve bu devirde Türk okuyucusu-

nun dünyada olup bitenlere “alâka ve merakı”nın doğru- dan doğruya gazete ile başlamış olduğunu öne sürer.¹⁸

Gerçekten o devirde hak, memleket içinde ve dışındaki her türlü olaydan gazete vasıtasıyla haberdar oluyordu. Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât* adlı eserinde, ilk defa, “gazetecilerin halkın avukatı”, gazetelerinde “halkın sesi” olduğunu söyler ve toplumdaki her türlü haksızlığı önlemek için gazetenin pekâlâ bir araç olarak kullanılabileceğini dile getirir. Ayrıca, Türkiye'de kitap halinde yayımlanan monografik çalışmalar daha çok 1908'den sonra geliştiği için, Tanzimat'tan sonraki altmış-yetmiş yıllık kültür ve edebiyat tarihini ilgilendiren malzemenin hemen hemen tamamının yine gazete sayfalarında bulunduğu dikkate alınır, gazetenin Türk kül-

tür ve edebiyat tarihinin gelişmesindeki rolü daha iyi anlaşılabilir.

Bir sonraki nesilden Hâlid Ziya ve Hüseyin Câhid gibi yazarlar hâtıralarında, çocukluklarında evlerinde geceleri bir “okuma saati”nin bulunduğunu ve okuma-yazma bilmeyen ev halkının bu devirde yeni açılan okullara giden çocukların ellerine verdikleri gazeteleri her gece belli saatte baştan sona okuduklarını, kendilerinin de okunanları dikkatle takip ettiklerini anlatmaktadırlar.¹⁹

Tanzimat'tan sonraki yıllarda ağır adımlarla da olsa, yine gazeteler sayesinde,

dilde bir sadeleşme hareketinin başladığı da görülür. Aydınların halk ile uzlaşmaya gittiği, dilde millileşmenin başladığı bu dönemde gazete sayesinde yeni bir yazı dili oluşur. Yani gazete, diğer alanlarda olduğu gibi, dilde sadeleşmeye de önemli bir zemin hazırlar. Şinasi'nin, daha 1860'ta *Tercümân-ı Ahvâl* gazetesine yazdığı mukaddimenin son paragrafında, çıkarılan gazetenin “umum halkın kolayca anlayabileceği bir dille” yayımlanacağından bahsetmesi, gazetenin bu konudaki sorumluluğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Meseleye edebiyat açısından bakarsak, edebiyatta da yeni ve batılı edebî türlerden olan metne dayalı tiyatro, hikâye ve roman, fıkra, edebî tenkit, makale, hâtıra ve mülâkat gibi türlere ait ilk örnekler yine gazete sayfalarında yayımlanmak suretiyle okuyucunun karşısına çıkmıştır. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* piyesinden başlayarak

Istanbul'da yayınlanan ilk resmî gazete: Takvim-i Vekâyi, 1 Kasım 1831.

Ahmed Midhat Efendi'nin hemen hemen bütün romanları, kitap halinde basılmadan önce gazete sayfalarında tefrika edilmiştir. Ayrıca, batıdan gelen yeni bir tür olan edebî tenkidin ilk örneklerine de yine gazete sayfalarında rastlarız. *Tasvîr-i Efkâr*'da Şinasi ile, *Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis*'te Said Paşa arasında cereyan eden meşhur "Mebhûsetü Anhâ" münakaşasından başlayarak "Hayâliyûn-Hakikiyyûn", "Klasikler", "Zemzeme-Demdeme", "Abes-Muktebes" ve "Dekadanlık" gibi meşhur edebî tartışmalar hep gazete sayfalarında yapılmıştır.

Bütün bunların yanında, bu dönemin Şinasi, Münif Paşa, Ziya Paşa, Nâmık Kemal, Ali Suavi, Ebüzziya Tevfik, Ahmet Midhat Efendi, Recâizâde Ekrem ve Muallim Nâci gibi edebiyatçı ve aydınlarının hepsinin aynı zamanda gazeteci olduklarını hatırlarsak, gazetenin nasıl bir mektep olduğu kolayca anlaşılabilir.

Toparlayacak olursak, yenileşme dönemi Türk edebiyatında esas itibarıyla roman ve tiyatro türü edebiyatımıza batıdan girmiş, Şemseddin Sami'nin *Taaşuk-ı Talât ve Fitnat* adlı ilk roman örneğinden sonra Nâmık

Kemal, Ahmed Mithat Efendi, Recâizâde Ekrem ve Mizancı Murad'ın yazdığı eserlerle roman türü 25-30 yıl içinde belli bir mesafe almış bulunmaktadır. Yeni türlerden biri olan tiyatro da Şinasi'nin *Şair Evlenmesi*'nden sonra, *Vatan yabut Silistre*'den başlayarak Nâmık Kemal'in 5-6 eseri, Recâizâde Ekrem'in, Direktör Âlî Bey'in, Ahmed Midhat Efendi'nin ve özellikle Abdülhak Hâmid'in eserleriyle sağlam bir zemine oturmuştur.

Yenileşme dönemi edebiyatımızda yine Şinasi ile birlikte şair de büyük bir değişim göstermiş; divan edebiyatının soyut güzellik anlayışı yerine, bu devirde, hak, hukuk, medeniyet, adalate, hürriyet, vatan, millet ve akılcılık gibi daha çok Fransız İhtilâlî'nden sonra relâffuz edilmeye başlanan meseleler şiiirin konusu olmuştur. Yani daha açık bir ifadeyle söylersek, esas gayesi okuyucuda estetik bir heyecan uyandırmak olan edebiyat, esas amacından uzaklaştırılarak, genel anlamda siyasî ve sosyal meselelerin bir propaganda aracı haline gelmeye ve giderek ideolojilerin emrine girmeye başlamıştır.

- 1 M. Şükrü Hanioglu, "batılılaşma", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. V, İstanbul 1992, s. 148-150.
- 2 Ahmet Refik, *Tarihî Sîmâlar*, İstanbul 1912, s. 19-39; Faik Reşit unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefâretnâmeleri*, 2. b., Ankara 1987, s. 53-58.
- 3 *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. b., İstanbul 1967, s. 10. Mehmed Efendi'nin eseri yeni harflerle de birkaç defa yayımlanmıştır: *Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnâmesi-Sefâretnâme-i Mehmet Çelebi* (sad.: Şevket Rado, İstanbul 1970); *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi* (haz.: Abdullah Uçman, İstanbul 1977); *Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefâretnâmesi* (haz.: Beynun Akyavaş, Ankara 1993). Eserin Fransa'da yapılan son yayımı ise *Le Paradis des Infidèles* (par. Gilles Veinstein, Paris 1981) adını taşımaktadır.
- 4 Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaası Kurucusunun Dinî ve Fikrî Kimliği", *TTK, Belleten*, c. XXVI, S. 104, Ekim 1962, s. 715-737; a.y., *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s. 47-59. Ayrıca bkz.: Âdil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlî'l-Hikem fi Nizâmî'l-ümmen*, Ankara 1995, s. 25-67.
- 5 Selim Nüzhet (Gerçek), *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939, s. 84-85, 98; Alpaz Kabacalı, *Türk Yayın Tarihi*, İstanbul 1987, s. 23-46.
- 6 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mübendishâne, Müedishâne Matbaası ve Kütüphaneleri (1776-1826)*, İstanbul 1996.
- 7 Alpaz Kabacalı, *Türk Yayın Tarihi*, İstanbul 1987, s. 55-65.
- 8 Ercümen Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluş ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri (1793-1821)*, 2.b., Ankara 1988.
- 9 İsmail Hâmi Danişmend, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, İstanbul 1972, s. 109-111.
- 10 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara 1973, s. 176-177; Taceddin Kayaoğlu, *Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*, İstanbul 1998, s. 21-27.
- 11 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 1954; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 187-219.
- 12 Gazetenin çıkışı, ismi, muhtevası ve farklı dillerde yayımı hakkında geniş bilgi için bkz.: Nesimi Yazıcı, *Takvîm-i Vekayî (Belgeler)*, Ankara 1983; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 177-178.
- 13 Ziyad Ebüzziya, "Cerîde-i Havâdis", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 406-507.
- 14 Dündar Akünal, "İlk Türk Dergisi: Mecmua-i Fünun", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c. I, Osmanîye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 200-220; a.y., "Cem'iyet-i İlmîye-i Osmâniyye", *DİA*, c. VII, İstanbul 1993, s. 333-334.
- 15 A. Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 3.b., İstanbul 1967, s. 154.
- 16 Mustafa Nihat (Özün), *Türkçede Roman*, İstanbul 1936, s. 144-185.
- 17 Robert P. Finn, *Türk Romanı-İlk Dönem: 1872-1900* (çev.: Tomris Uyar), Ankara 1984, s. 17-23; Mehmet Kalan, "Taaşuk-ı Talât ve Fitnat", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, c. II, İstanbul 1987, s. 73-92.
- 18 *A.g.e.*, s. 116-117; 224-226.
- 19 Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, 2. b., İstanbul 1969, s. 77-79. Ahmet Hamdi Tanpınar, edebiyat tarihinin Ahmet Midhat Efendi'ye ayırdığı sayfalarında, onun evlerde "okuma saati" meydana getirmek suretiyle, okuma alışkanlığı olmayan Türk halkına gazete ve romanlar vasıtasıyla okuma zevk ve alışkanlığı kazandırdığını söyler (bkz.: *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 449). Ahmet Midhat Efendi'nin *Tercümân-ı Hakikat*'ta "Musahebât-ı leylîyye" başlığıyla yayımladığı seri makalelerin ilk cüz'ünü de *Okuma Zevki* (İstanbul 1301) oluşturmaktadır. Hüseyin Câhid de hâtıralarında aynı şekilde, evlerinde geceleri özellikle Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarının büyük bir merak ve dikkatle okunduğunu, kendisinde küçük yaşta okuma merakının da onun eserleri sayesinde uyandığını anlatır (bkz.: Hüseyin Cahid Yaşın, *Edebî Hâtıralar*, İstanbul 1935, s. 5-12).